Super stars – Vitéz László, Jan Klaassen, Gašparko and Pulcinella.

Turkse schimmen

Turkse *schimmen* zijn gemaakt van kleurig beschilderd, transparant *leer* en voorzien van perforaties. Er wordt gespeeld volgens een eeuwenoude theatertraditie. De figuren worden pal tegen het scherm aan bewogen door middel van een korte stok. Deze wordt bijna loodrecht ten opzichte van de schim gehanteerd. De hoofdfiguren zijn de gebochelde *Karagöz* en zijn tegenspeler en vriend *Hacivat* (spreek uit: haatsjivat en karageus, met de g van 'goal'). In tegenstelling tot de andere figuren in het Turkse schimmenspel wordt Karagöz met twee stokken bewogen. Eén stok steekt in een gat in de schouder, de tweede zit aan zijn hand. En dat is niet voor niets, want hij mept er flink op los.

Karagöz en Hacivat

Karagöz heeft zigeunertrekken, zijn naam betekent 'zwartoog'. Hij heeft een zwarte baard en draagt een tulband. Karagöz is impulsief en onontwikkeld, in tegenstelling tot Hacivat. Wat ze delen, is de armoede. Hacivat uit hoogdravende taal en laat merken dat hij de islamitische klassieken goed kent. Hij wordt door zijn makker vaak op de hak genomen.

Turkish shadow puppets

Turkish shadow puppets – Karagöz and Hacivat.

Wayang kulit

Het woord *wayang* omvat poppen- (*golek*), schimmen- (*kulit*) en maskerspel (*topeng*) en dans (*wong*) uit Indonesië. De *dalang* is de poppenspeler en leider van het *gamelanorkest*. Met gekruiste benen zit hij bij het kulitspel achter een wit scherm, met het gezicht naar het publiek gericht en zijn rug naar de muzikanten. De dalang beweegt de *leren* figuren, spreekt hun rol en zingt.

Met een houten hamertje (*cempala*) – dat tussen zijn tenen zit – geeft hij klop-signalen tegen een kist (*kotak wayang*) om het tempo van de muziek aan te geven.

Tussen de speler en het scherm brandt een lamp (*blenchong*). Hierdoor ziet het publiek de poppen als *schaduw*. Niet gebruikte figuren worden in de stam van een bananenplant geprikt: links de kwade partij, rechts de goede.

Semar, Krishna en Gatotkaca

Gespeeld worden de Mahabharata- en de Ramayanaverhalen (heldendichten uit India). De clown *Semar* is dienaar en raadsman van goden en edelen. Hij heeft een flinke bil en buik, een groot gezicht en één tand in de mond. In de wayangkist ligt de krijger *Krishna*, de staande figuur rechts is prins *Gatotkaca*.

Wayang kulit

Wayang kulit (Java, Indonesia) – leather shadow puppets.
Semar, Krishna, Gatotkaca and dalang (puppeteer).

Tableau de la troupe

Het *volkspoppenspel* berust op oude tradities, met van generatie op generatie doorgegeven speltechnieken, vormgeving, repertoire, figuren en attributen. Deze zijn stad-, streek- en landgebonden. Door wederzijdse beïnvloeding is er een internationaal repertoire ontstaan.

Karakteristieke figuren, attributen en poppenspeltechnieken

De hier afgebeelde figuren zijn, van links naar rechts:

Vitéz László, handpop met koekenpan – Hongarije; *Jan Klaassen* en *Katrijn*, handpoppen – Nederland; *Gašparko*, marionet aan kruishout – Slowakije; *Pulcinella*, handpop met bezem – Napels; *Rinaldo*, stangpop met zwaard – Sicilië;

Karagöz, schim – Turkije; *Guignol*, handpop met stok – Lyon; de *Dood*, stokpop – Nederland; *Polichinelle*, handpop met knuppel – Frankrijk; *Semar*, wayang kulit – Java.

Tableau de la troupe

'Tableau de la troupe' – Characteristic figures, objects and puppetry techniques.

Popjes op de plank

Popjes op de plank (in het Frans: *marionnettes à la planchette*) zijn figuurtjes die een horizontaal koord door de borst hebben. Het ene uiteinde daarvan is vastgemaakt aan een paaltje, het andere is om de knie van de poppenspeler geknoopt. Deze is tegelijkertijd muzikant. De planchettespeler bespeelt een fluit en een trommel. Als hij op de maat van de muziek zijn been beweegt, gaan de popjes dansen. Vooral in de achttiende en negentiende eeuw werd deze vorm van entertainment 'ten tonele gevoerd'. Op markten en dergelijke biedt deze *amuseur public* vrolijk en simpel vermaak voor jong en oud.

Punch en Judy

De dansende marionetjes stellen *Mr Punch* en zijn vrouw *Judy* voor. Punch is de hoofdfiguur in de Engelse volkspoppenkast met handpoppen. Hij is verwant aan *Jan Klaassen* en de Franse *Polichinelle*. Kenmerkend voor Punch zijn de vooruitstekende neus en kin, de bulten aan de voor- en achterzijde van zijn lijf en de bonte kleuren van zijn kostuum. Vroeger trad in de Punch-en-Judy-show ook een echte *hond* op. Het beest was erop getraind met Punch te vechten.

Puppets on the shelf

Puppets on the shelf / ‘Marionnettes à la planchette’ – Punch and Judy (England).

Ombres chinoises

De term *Chinese schimmen* (in het Frans *ombres chinoises*) is een ander woord voor Europees schimmenspel. Het werd geïntroduceerd in de zeventiende eeuw toen reizigers naar het Verre Oosten gingen en chinoiserieën mee terugbrachten.

Bij het *schimmentheater* worden platte figuren tussen een lichtbron en een halfdoorschijnend *scherm* bewogen. De schaduw die de figuur op het doek werpt, is aan de publiekskant te zien. Wordt de schimfiguur van het scherm af gehouden, dan is de schaduw groter en onscherp.

Sprookjes en illuminatieprenten

Geliefd zijn opvoeringen van sprookjes, zoals *Roodkapje*. Een schimmenspel kan met ondoorzichtige, maar ook met halftransparante *silhouetjes* gespeeld worden. Ze worden meestal gemaakt van zwart of gekleurd papier, karton en leer.

In Azië zijn de van dierenhuid gemaakte en beschilderde schimmen voorzien van een versiering met gaatjes. Een andere vorm is de *illuminatieprent*, een lichtdoorlatende afbeelding voorzien van ronde of stervormige openingen. Afhankelijk van de voorstelling gaan kroonluchters branden of spat een vuurwerk uiteen.

Ombres chinoises

‘Ombres chinoises’ – Little Red Riding Hood and the Wolf.

Bunraku

In het traditionele Japanse *bunraku*-spel zijn (vaak) drie personen nodig om één pop te manipuleren. De bespelers zijn zichtbaar op het toneel en geheel in het *zwart* gehuld. Van de speler die de kop van de pop bedient, is het gezicht zichtbaar. Bij de assistenten is het hoofd bedekt met een zwarte, *gazen kap*. Het gelaat van een bunraku-figuur kan door een inwendig mechanisme van uitdrukking veranderen; wenkbrauwen worden gefronst en een onschuldige maagd krijgt een duivelse grijns. Ook de vingers kunnen afzonderlijk worden bewogen. De figuren zijn 90 cm tot 1,20 m hoog.

Voordrachtskunstenaar en shamisen

De voorstelling wordt begeleid door een *joruri* (zanger/voordrachtskunstenaar) en een *shamisen* (driesnarige luit). Bunraku is de naam die wordt gebruikt om het Japanse *ningyo joruri* aan te duiden, dat letterlijk 'poppen en verhalen' betekent.

Het woord 'bunraku' is afgeleid van Bunraku-za, de naam van een poppentheater dat in de negentiende eeuw in Osaka was gesticht. Bun betekent 'literatuur', raku 'plezier' en za 'huis'.

Bunraku

Bunraku (Japan) – Ningyōtsukai (puppeteer).

Handgymnastiek

Het spel met *handschaduwen* is al eeuwenoud. De handschaduw ontstaat door een bepaalde stand van de vingers van een of twee handen. Tussen een lamp en een scherm of een muur kan zo een schaduwbeeld worden vertoond, zoals een *konijntje*. Het handschaduwbeeldenspel is te combineren met (platte) voorwerpen. Een door de hand gevormd gezicht krijgt bijvoorbeeld een papieren hoed opgezet of een kartonnen sigaar in de mond, vastgeklemd tussen de vingers. Uiteraard kan ook een vertoning worden gegeven door middel van uitgeknipte figuurtjes die op de vingers zijn gezet.

Spaanse schimmen

Bij het *Spaans schimmenspel* wordt er geacteerd door mensen. Hun schaduw verschijnt op een doek door een lichtbron die achter hen is geplaatst. Aan de andere kant van het scherm zitten de toeschouwers. Verschillende tovertrucs worden gebruikt. Zo komen er vreemde voorwerpen uit iemands mond of buik tevoorschijn.

Schaduwen, *schimmen* en *silhouetten* geven ruimte aan de fantasie!

Hand gymnastics

Hand gymnastics – Jan Klaassen and Katrijn.
Live or human shadow play.

Papieren theater

Het *papieren theater* is een vorm van miniatuurtheater die in het Europa van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw zeer in trek was bij de gegoede burgerij. Er waren *bouwplaten* te koop van *theaters*, *decors* en *figuurtjes*. De onderdelen moesten worden uitgeknipt en aan elkaar worden geplakt. Het papieren poppetje kan met glijders over het toneeltje heen en weer schuiven. De figuur is plat, heeft meestal geen beweegbare delen en is altijd met het gezicht naar het publiek gekeerd.

Gordijn en Kasper(l)

De spelers declameerden teksten die speciaal voor het papieren theater bestemd waren. Dikwijls zijn dit ingekorte versies van populaire stukken die in de echte schouwburg gespeeld werden. Bij de decorwisseling wordt een papieren *voorhang* neergelaten. Deze toont meestal een afbeelding van een fraai geplooid *gordijn*.

De kluchtfiguur tussen de gordijnen is *Kasper(l)* – de hoofdfiguur in het Duitse volkspoppentheater. De *poppenkastbel* klingelt ten teken dat de voorstelling gaat beginnen. Laat de poppetjes nu maar schuiven!

Paper theatre

Paper theatre – Curtain and Kasperl (Germany).

Mombakkes

Een *masker* bedekt het gezicht en vergroot de expressie van een acteur. Het wordt gedragen om onherkenbaar te zijn en tijdelijk een andere identiteit aan te nemen; tijdens rituelen, een feest of in het theater. Maskers kunnen menselijke of dierlijke trekken hebben.

In Afrika en Azië worden maskers gebruikt om de aanwezigheid van geesten of overleden voorouders op te roepen.

Halfmasker

Een *halfmasker* bedekt meestal de bovenste helft van een gezicht. Halfmaskers werden gedragen door de belangrijkste personages uit de *commedia dell'arte*: improvisatietoneel dat bestaat uit dans, kluchten, acrobatische toeren en muziek.

Enkele figuren kregen een vaste plaats in het poppentheater, met name *Pierrot*, *Colombina*, *Pantalone*, *Harlekijn* en *Pulcinella*.

Theatre and ritual masks

Theatre and ritual masks – Europe, Africa, Asia and USA.

Half-mask (Venice, Italy) – DIY.

Rarekiek

De uitdrukking *Poppetje gezien, kastje dicht* wordt gebruikt als men iets maar éven wil laten zien. Ze werd gebruikt door de *kijkkastman* als hij, na een vertoning, zijn kijkkast dichtdeed.

Hij behoorde in de achttiende en negentiende eeuw tot de rondtrekkende straatartiesten en verdiende met een soort *peepshow* zijn brood. Een *rarekiek* was een draagbare kist met een of meer (kleine) kijkgaten. Deze waren vaak van een vergrootglas voorzien. Door de lens leek het tafereel (*diorama*) groter en verder weg, wat de dieptewerking nog meer versterkte.

Het tableau stelde bijvoorbeeld een landschap voor, een bos, een stads- of dorpsgezicht, een huiskamer, een kerker, een kasteel of een paleiszaal.

Kijkdoos

Tegen betaling kon je een blik in de *kijkdoos* werpen. Je zag dan historische voorstellingen – zoals veldslagen – van dikwijls platte figuurtjes tussen de achter elkaar geplaatste coulissen. Ook werden bijzondere effecten getoond: brand, vuurwerk, een spuitende fontein of een stralende sterrenhemel. Je kunt de rarekiek beschouwen als een voorloper van de *computer,* de *mobiele telefoon* en de *iPad.*

Peepshow man

Peepshow man – Show Box (China).

Blik- en groentepop

Poppenspelers laten zich vaak inspireren door alledaagse – gevonden – voorwerpen, afgedankte gereedschappen, levensmiddelen, groente en fruit. Samengevoegd ontstaat beeldend theater met vreemdsoortige en vertederende wezens: *objectpoppen* met een ziel. Zij krijgen een tweede leven in het theater door beweging, geluid en belichting. Bijvoorbeeld een liefdesscène van een courgette-dame – ze is om op te eten – op auditie bij een *theaterdirecteur*.

Romance tussen stokpop en actrice

De aantrekkelijke *actrice* draagt een bananenrokje; haar hoofd is een aardappel met uitlopers. Ze heeft een wortelneus en de ogen zijn radijsjes met krenten.

De brildragende en gestaalde *ridder* is een *stokpop*. Deze besnorde heer is samengesteld uit keukenattributen. Hij heeft een trechterneus en zijn lijf is een blik. Met wat fantasie kun je het drama zich zien voltrekken: beiden vallen uiteen.

Een emotioneel afscheid eindigt in een curieus gerecht. Lijfje, peen en hoofd van de talentvolle mevrouw worden ingrediënten voor een verrukkelijke soep, pruttelend in meneer z'n pet. Het dessert is een vruchtentoetje.

De borstel veegt het toneel schoon. Einde optreden. Doek en applaus!

Tin and vegetable puppets

Tin and Vegetable puppets – Romance between a rod puppet and an actress.

Collectie

Bezoekers van het *Poppenspe(e)lmuseum* komen op speelse wijze in aanraking met *poppentheatervormen* uit binnen- en buitenland. Het museum biedt kijkplezier, geeft ruimte om te associëren, opent deuren van de verbeelding en presenteert zijn *collectie* op een vrolijke en informatieve manier.

De verzameling omvat wayangfiguren, marionetten, hand-, stang-, stok- en trek-poppen, maskers, schimmenspelen, papieren theatertjes, literatuur, foto's, prenten, affiches, snuisterijen, scripts, parafernalia en audiovisueel beeldmateriaal.

Poppenspe(e)lmuseumpamfletten, -nieuwsbrieven en -winkel

Met geïllustreerde *Poppenspe(e)lmuseumpamfletten* en *-nieuwsbrieven* wordt gewezen op tentoonstellingen, activiteiten en wetenswaardigheden in en rondom het museum. In de museumwinkel zijn poppenkastpoppen, poppenspelen, posters, boeken, briefkaarten, lesbrieven en documentatie verkrijgbaar.

Ontdek in de illustratie *Jan Klaassen* en *Katrijn*, een Napolitaanse *stangpop*, een metamorfosepop van *Figurentheater Triangel* en *Chinese schimmen*. Uit een la steken *handpoppen* (replica's) van de Duits-Zwitserse kunstenaar *Paul Klee*. Tussen alle spullen ook een *bel*, een *kistje*, een *galg*, een *hoed*, *slapsticks* en een *mansbakje*.

Collection Puppetry museum

Collection Puppetry museum/Poppenspe(e)lmuseum – Documents, puppets, museum shop and DIY.

Collection Puppetry museum/Poppenspe(e)lmuseum – Colouring picture.

Bibliotheek

De *bibliotheek* omvat ongeveer 7000 werken in westerse en niet-westerse talen, waaronder kinderboeken, poëzie, strips, speelteksten, naslagwerken, tijdschriften, bladmuziek, romans, documentatie en liedjes. Er is internationale literatuur over *maskers*, *schimmen*, *marionetten*, *hand-*, *stok-* en *stangpoppenspel*, *beeldend* en *objecttheater*, het *figurenspel*, *papieren theater*, *trekpoppen*, en nog heel veel meer.

Internet en een speurspel

De sites *www.poppenspelmuseum.nl*, *www.geheugenvannederland.nl/poppenspel2* en *www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl* informeren over het museum, de (boeken)-collectie, de exposities en publicaties. Een speur- en vragenspel is te maken op *www.poppenspelmuseum.nl/onderwijs*.

De illustratie toont enkele poppen, zoals *Jan Klaassen*, een *monster* en *Pulcinella's*. De *duivel* bestudeert een prentenboek met op de omslag een *knuppel*, een *galg* en een *mattenklopper*. Achter hem de *Dood* als stokpop. Een boek over *Karagöz* wordt bewogen door draden aan een *kruishout*. *Pierrot* is een trekpop en de lezende *heks* een marionet. Onder een opengevouwen boek zit een *bunraku-figuur*. Rechts van haar een *aap*, een *muis* en de schim *Semar*.

Library

Library – Internet, website, books and treasure hunt game.

Beeldmerk

In het *beeldmerk* van het *Poppenspe(e)lmuseum* is links *Jan Klaassen* afgebeeld: hij hanteert een *knuppel*. Helemaal rechts zit zijn vrouw *Katrijn*. Ze zwaait met een *mattenklopper* en wipt met een draad aan haar schoen een letter '*E*' uit de naam van het museum. Deze (extra) letter in 'spe(e)l' maakt duidelijk dat het Poppenspe(e)lmuseum niet alleen een erfgoedinstelling is waar je mag rondkijken en studeren, maar waar je soms ook wordt uitgenodigd te spelen, met de vraag: 'Zelf eens proberen?'

Logo met tragikomische volkspoppentheaterfiguren

Het museumbeeldmerk verwijst tevens naar enkele andere karakteristieke hoofdpersonen uit het tragikomische negentiende-eeuwse volkspoppentheater, waaronder de Engelse *Mr Punch* (spreek uit: puntsj, de u bijna als een a) met zijn vrouw *Judy* (spreek uit: dzjoedie). De figuurtjes in het logo zijn afgeleid van een illustratie van de Franse *Polichinelle* (spreek uit: poliesjienel).

De vergulde afbeelding staat op het voorplat van het boek 'Le Guignol des Champs-Élysées' (Parijs, 1889).

Logo Puppetry Museum – Poppenspe(e)lmuseum

Logo – Emblem with tragicomic characters from folk puppet theatre.

Colofon

Inspiratiebron *Poppenspe(e)ltechnieken en -figuren*: foto's, grafiek, afbeeldingen, prenten, theaters, poppen, filmpjes en voorstellingenregistraties uit de museumcollectie. Concept en teksten: *Otto van der Mieden* ©. Illustraties: *Elsje Zwart* ©. Beiden zijn van huis uit poppenspeler. Adviezen: *Hetty Paërl* (2011).

Poppenspe(e)lmuseuminformatiecentrum, Doepak en missionstatement

Ontdek op onze *bibliotheeksite* een *YouTube-speellijst* met aan het poppenspel en aanverwante kunsten gerelateerde filmpjes. Een *poppentheater-abc* geeft uitleg over poppentheatertechnieken, -begrippen en karakteristieke personages. Hyperlinks binnen het alfabet verwijzen naar andere lemma's en museumpublicaties. *Doepak* is een geïllustreerde en educatieve uitgave voor jong en oud. Enkele van deze zogenoemde *kruimelkrantkrabbels* zijn ook beschikbaar in het *Frans*, *Duits* en *Engels*.

Het *Poppenspe(e)lmuseum* verwerft, onderzoekt, ontsluit, beheert en presenteert materieel en immaterieel erfgoed op het gebied van het poppentheater in de ruimste zin van het woord, streeft naar bundeling van informatie en archivering op het gebied van het internationale poppen- en objecttheater en biedt kennis van het verleden en inzicht in het heden.

Colophon and acknowledgements

Colophon, acknowledgements – Puppetry Museum Information Centre and educational publications.

POPPENSPELMUSEUM

Have fun. Applause!

Raden Mas Otto

Semar, the Javanese clown from Wayang kulit, who is farting while munching away on spekkoek/kwee lapis (a Dutch-Indonesian layered cake), has Otto van der Mieden's face. He wears a batik sarong (wraparound skirt) depicting the coat of arms of the van der Mieden family.

Poppenspe(e)lmuseum
Musée de Marionnettes et de Guignol
Puppentheatermuseum Puppetry Museum
Otto J.E. van der Mieden ©
Kerkweg 38 8193 KL Vorchten NL
T: +31(0)578 – 63 13 29 F: +31(0)578 – 56 06 21
info@poppenspelmuseum.nl

www.geheugenvannederland.nl/poppenspel2
www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl
www.poppenspelmuseum.nl/onderwijs
www.poppenspelmuseum.nl